

УДК 655.4/.5 (574)
ББК 76.1 (5Қаз)
К69

Ғылыми редактор:

филология ғылымдарының докторы, доцент
Айгүл Рамазан

Жауапты редактор:

Қарагөз Сімәділ

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, әдебиеттанушы-ғалым, сыншы, жазушы, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, филология ғылымдарының докторы, профессор Шериаздан Елеукеновтің туғанына 95 жыл толуына арналған «**Ұлттық кітаптану мәселелері: тарихы және бүгінгі жағдайы**» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы – Алматы: «Қазақ университеті», 2024. - 178 б.

ISBN 978-601-04-6863-4

Жинақта көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, әдебиеттанушы-ғалым, сыншы, жазушы, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, филология ғылымдарының докторы, профессор Шериаздан Елеукеновтің туғанына 95 жыл толуына арналған «**Ұлттық кітаптану мәселелері: тарихы және бүгінгі жағдайы**» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары топтастырылған.

Конференция материалдары осы сала мамандарына, докторанттар мен магистранттарға және студенттерге арналған.

ISBN 978-601-04-6863-4

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2024

Гүлжаһан ОРДА,
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет және көркем публицистика
бөлімінің меңгерушісі, филология ғылымдарының докторы

ШЕРИАЗДАН ЕЛЕУКЕНОВТИҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ МЕН ӘДЕБИ ШЫҒАРМАЛАРЫ ТУРАЛЫ

XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың екінші онжылдығына дейінгі аралықта қазақ әдебиеттану ғылымына өлшеусіз үлес қосқан ғалымның бірі – Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Шерияздан Рүстемұлы Елеуенов.

Әдебиеттегі қадамын журналистикадан бастаған ол өз замандастары Кәкімжан Қазыбаев, Сапар Байжанов, Баянжан Мәдиев, Ұзақ Бағаев, Сматбек Төребеков, Қайыркен Сағындықов, Мұқан Мамажанов, Бекежан Тілегенов, Тельман Жанұзақов, Бекмырза Баймаханов, Хайдолла Тілемісов, Шерхан Мұртаза, Сейдахмет Бердіқұлов, Әбілмәжін Жұмабаев, Әбілфайыз Ыдырысов, Темірбек Қожакеев, Камал Смайылов сынды саналы ғұмырын қазақ журналистикасының ыстық-суығына арнағаны белгілі. Қазақ журналистикасының қоржынын ол жамен толтырған ол ұлттық әдебиеттану ғылымына да қомақты үлес қосып келеді.

Академик Г.И.Ломидзенің жетекшілігімен «Қазақ романы және қазіргі заман» (1996) деген тақырыпта кандидаттық, «Қазақ романының идеялық-көркемдік және жанрлық ерекшеліктері» (1989) атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған ол – бүгінгі таңда әдебиеттану ғылымына айқын із салған білікті ғалым. Осы тұрғыда оның «Казахский роман и современность» (1968), «Замандас парасаты» (1977), «От фольклора до романа-эпопеи» (1987), «Жаңа жолдан» (1989), «Мағжан» (1995), «Әдебиет және ұлт тағдыры» (1997), «Ғасырмен сырласу» (2004), «Тәуелсіздік биігінен» (2007), көптомдық шығармалар жинағы т.б. тәрізді зерттеу еңбектерін ерекше атаған жөн.

Ғалым зерттеулерін өз ішінен бірнеше салаға бөліп сөз етуге болады. Олардың ішінен бірінші көзге түсетіні – қазақ романы туралы зерттеулер. «Сүйекті жанрдың» арғы-бергі тарихын жете зерттеген ол қазақ романын Абайдың эпистолярлық романынан бастау керектігін ғылыми тұрғыда дәлелдеп берді. Ол жөнінде зерттеуші: «Ұлы ақынымыз орыс поэзиясының елуіне жуық өлеңдерін аударып, түп нұсқадан қай жағынан да кем түспейтін шеберлікпен қазақ поэзиясын жаңа түр, соны сөзбен байытты. Пушкиннен шалыс ұйқас алды, өлең жолын сегіз буыннан құрайтын өлшем енгізді» – деген.

Кең байтақ романның махаббат жырына айналуында, Пушкиннен өзгеше бітім алуында бірқатар сыр бүгулі, – дей келіп, шығармаға тыңғылықты талдау жасады. Нәтижесінде қазақ романының тарихы Абайдың эпистолярлық романынан бастау алды. Мұның өзі оның қазақ романының тарихы мен көркемдік қуатын жете зерттеуге ден қойғандығын аңғартады.

Оның зерттеулерінің бір парасы – монографиялық зерттеулер. Мағжан Жұмабаев, Әбділла Тәжібаев, Илияс Есенберлин, Әбдіжәміл Нұрпейісов, Тахауи Ахтанов сынды ақын-жазушылардың шығармашылық портретін жасаған ғалым монографиялық очерктің өз ерекшелігін танытты. Ол – кез келген ақын-жазушының өмірі мен шығармашылығын толық қамту арқылы олардың творчестволық өсуін, ұлт әдебиетіне қосқан үлесін анықтау. Зерттеулерінен қазақ әдебиеті туралы алыс-жақын шетелдік ғалымдар мен сыншылардың, жазушылардың жазғандарын мұқият қадағалап, назарда ұстау ерекше көзге түседі. «Мағжан» атты монографиясы үшін Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты атанған ғалымның тәуелсіз қазақ ақындары Кәкімбек Салықов («Мағжан аға») пен Темірхан Медетбектің («Мағжан жыр») ақын ағамен сыр бөліскен жырларына дейін назарда ұстап отыруы – ғалымның зерттеу объектісіне деген шынайы құштарлығын танытары даусыз.

Бүгінгі таңда қазақ әдебиеттану ғылымының алдында тұрған негізгі міндет – тәуелсіздік кезең әдебиетін зерттеу. Тәуелсіздік кезең әдебиеті бүгінге дейін толық зерттелмегендіктен

оны басқарудың өзі оңай болған жоқ. Жоғарыда аталған «Қазақ әдебиеті тарихының» 10 томы «Тәуелсіздік кезеңдегі қазақ әдебиетін» (1991–2001) қамтиды. Әрбір жанрдың өз маманы болады. Ал, институтта аталған кезеңді зерттеп жүргендер жоқтың қасы еді. Осындай сәтте бар ауыртпалық аталған тақырыптың басшысына түсері белгілі. Аталған кезең әдебиетін зерттеуге белгілі ғалымдар тартылған. Соңғы жылдар әдебиетін зерттеудің өз қиыншылығы да жетерлік. Оны осы 10 томның 50 пайызын кітаптың бас редакторы өзі жазғанынан көруге болады. Кітаптың құрылымы «Алғы сөз», «Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде (кіріспе)», «Проза: Роман», «Повесть, хикаяттар», «Әңгіме», «Деректі әдебиет», «Сатира», «Фантастика», «Лирика», «Поэма», «Драматургия», «Қазақстан халықтарының әдебиеті», «Әдебиеттану», «Әдеби-көркем сын», «Қазақ әдебиетінің халықаралық байланыстары» сынды негізгі шолу тараулармен бірге осы кезеңнің «Әдеби өмір шежіресі» мен «Библиографиялық көрсеткішін» қамтиды. Қазақ әдебиетінің белгілі библиограф ғалымы Әбділхамит Нарымбетов бүкіл ғұмырын арнап келе жатқан әдебиеттің библиографиясы мен шежіресін жасау – екінің бірінің қолынан келмейтін шаруа. Олай болса, бас редакторы авторларын үлкен талғаммен тандай білген. Шежіре мен көрсеткіштің толықтай көлемді етіп берілуі де құптарлық. Себебі аталған кезең әдебиетін зерттеуде мұндай көрсеткіштердің аса қажет екендігі анық. Сонымен бірге Ә.Нарымбетов – қазақ поэмасын тұрақты зерттеп жүрген бірден-бір ғалым. Ендеше, бұл тарауды да негізгі маман жазғаны анық. Тақырып жетекшісі осылайша әр жанрдың өз маманын тандап алуда ұтқырлық танытқан.

Кітаптың алғы сөзінде Ш.Елеуенов: «Әрине, жаңа кезең көркем кітабының бәрі бірдей қалам ұшына іліккен жоқ. Кейбір татымды туынды әртүрлі себеппен назарға түспей қалды да. Түспей қалуының өзге де себебі болуы мүмкін, Әдебиет тарихы баспа жүзін көрген шығарманың құнын айырмай шетінен тықпалай беруді көтермейді. Қазір не көп – қағаз топаны көп. Проза әлеміне де, өлең өлкесіне де кіруге лайықсыз, әдебиетпен үш қайнаса сорпасы қосылмайтын шалажансар шимайлар бүгіндер қаптап кеткені жасырын емес. ...кітапта бүгінгі тәуелсіздік әдебиетінің әжетке жарайтыны, жілігі татиды дегендері ғана іріктеліп талданды», – дейді. Аталған кезең әдебиетіне еңбегі сіңген негізгі көрнекті ақын-жазушылардың шығармалары жанр бойынша сөз болған. Ал олардың жекелеген шығармашылық портретін жасау алдағы ақыттың еншісіне қалып отыр. Себебі, бұл – қозғалыс, даму үстіндегі кезең әдебиеті.

Проза жанрының денін («Алғы сөз», «Кіріспе», «Роман», «Повесть, хикаяттар») филология ғылымдарының докторы, профессор Ш.Елеуенов зерттеген. Қазақ прозасын жете зерттеп жүрген, роман жанрының білікті маманы ретінде танылған ғалымның бұл жанрды зерттеуде алдына жан салмасы белгілі. Прозаның жетекші жанрын зерттеуде осы кезеңде жазылған негізгі шығармалар іріктеліп алынған. «Үлкен прозасыз үлкен әдебиет жоқ», – деп М.Әуезов айтқандай бүгінгі қазақ әдебиеті үлкен тұғырға шыққаны анық. Тәуелсіздік тұсында роман жанры жаңа биікке көтерілді десек артық айтқандық емес. Ә.Нұрпейісовтің «Соңғы ларыз», З.Қабдоловтың «Менің Әуезовім» роман-эссесі, Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша», М.Мағауиннің «Мен», Қ.Ысқақовтың «Ақсу – жер жаннаты», Р.Тоқтаровтың «Абайдың жұмбағы», Ә.Таразидің «Жаза», Т.Әбдіковтің «Парасат майданы», С.Сматайдың «Жарылғап батыр», Қ.Жұмаділовтің «Дарабоз», Қ.Исабаевтың «Шоң би», Б.Мұқайдың «Өмірзая», О.Сәрсенбайдың «Шеңбер», К.Сегізбайдың «Беласқан», Б.Нұржекеевтің «Әйел жолы жіңішке», Т.Зәкенұлының «Көк бөрілердің көз жасы», Ж.Ахмедидің «Шырғалаң», Х.Әдібаевтың «Отырар ойраны», Ұ.Доспанбетидің «Қызыл жолбарыс», А.Алтайдың «Алтай новелласы», Ә.Асқардың «Өр Алтай, мен қайтейін биігінді», С.Елубайдың «Мінәжат», Т.Нұрмағамбетовтің «Айқай» атты романдары осы жылдардың жемісі. Зерттеуші роман жанрын зерттеуде осы аталған шығармалар қазақ әдебиетінде қалыптасқан дәстүрді қалай жалғастырды, мазмұндық, түрлік қандай жаңалық қосты деген мәселелер төңірегінде қарастырған. Жекелеген шығармалардың жетістігі жазушылардың көркемдік шеберлігі негізінде сараланған. Сонымен бірге зерттеуші бүгінгі қазақ прозасының жанрлық табыстарын да тілге тиек етіп, нақты шығармаларды талдаумен тың ғылыми тұжырымдарын ұсынған. Ғалымның: «Тәуелсіздік дәуірі он жылдық

әдеби процесс арнасын жаңа бағытқа бұрды. Ел көңілінің гүлін ашқан әдеби дәуірдің алғашқы жемістерін тере де бастадық. Сөз өнерінің зор саласы – проза, жетекші жанры – роман бабында екені ерекше қуантады» немесе «XIX, XX ғасыр – әдебиетіміздің көркемдік әлемінің шың-құздарына қанат қаққан ғасырлары», – деген пікірлері бүгінгі қазақ әдебиетіне берілген әділ баға.

Ал, фантастиканың негізгі маманы профессор А.Мархабаевтың «Фантастика», сатираны жете зерттеп жүрген ғалым Ү.Уәйдаұлының «Сатира», аталған кезең лирикасын ғылыми айналымға түсірген филология ғылымдарының кандидаты Ә.Қайырбековтің «Лирика», белгілі театр сыншысы Ә.Сығайдың «Драматургия», профессор Р.Тұрысбектің «Әдебиеттану», профессор Қ.Әбдешұлының «Әдеби көркем сын», профессор Б.Мамраев пен С.Ананьеваның «Қазақ әдебиетінің халықаралық байланыстары» деген тарауларын жазуы да құптарлық. Бүгінгі қазақ әдебиетінің білікті мамандарының бірі Қ.Әбдешұлының: «Бір мүшелді толтырып, енді екінші мүшелге аяқ басқан жас, егемен еліміздің туған әдебиеті мен өнерінің бірден-бір жанашыры, яғни жақсы мен жаманын, арзаны мен қымбатын қалт жібермей ажыратып айтып, оқырман назарына әрдайым ұсынып отырған, бүгінгі көркемдік дамуымыздың күре тамырындай болып кеткен әдеби-эстетикалық сынымыздың әлі де алар асулары алда», – деген сөзінен қазақ әдебиеттану ғылымының күн санап өсе беретінін аңғарамыз.

«Қазақ әдебиетінің халықаралық байланыстары» атты тарау тәуелсіздік алғаннан бергі Қазақстан Республикасының әлемнің сан алуан елдерімен дипломатиялық байланыста болғанын аша түседі. Соның ішінде шығыс елдерімен мәдени және әдеби байланыстардың кеңейе түсуі жан-жақты сөз болған. Түркі тілдес Түркия, Әзірбайжан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркменстан және басқа елдермен бірге соңғы жылдары Монғолиядағы және Қытайдағы қазақтардың әдеби байланыстары да кеңейе түскендігін зерттеушілер жеткілікті түрде зерттей білген. Туысқан түркі тектес халықтар әдебиетінің кейінгі жылдары бірлікте қаралуы да осы кезең әдебиетінің жетісітігі.

Бұл зерттеу тәуелсіздік әдебиетінің толық бағасын берді деуден аулақпыз. Себебі, бұл даму үстіндегі кезең болғандықтан, ол жөніндегі зерттеулер де тыңнан түрен салғандығымен бағалы. Дегенмен, Бұл ұжымдық еңбек – сол кезең әдебиетін зерттеудегі негізгі бағытты көрсетіп, алдағы үлкен зерттеулерге жол салды.

Екіншісі – «Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде» («Алатау» баспасынан шыққан) деп аталатын Ш.Елеукуеновтің зерттеу еңбегі. Бүгінгі базар нарқы шарықтап тұрған шақта әдебиетшілердің кітаптарын жарыққа шығару да оңай шаруа емес. Аталған еңбектің Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің мемлекеттік бағдарламасы бойынша шығарылғаны қуанарлық жай. Тәуелсіздік кезең әдебиеті ғылыми айналымға түсе қоймаған уақытта мұндай сүбелі зерттеудің әдебиет сүйер қауымға ауадай қажет екені айтпаса да түсінікті.

Алғашқы еңбекке басшылық жасау барысында ғалымның көп ізденгендігін оның екінші зерттеуінен байқауға болады. Кітаптың құрылымы негізгі екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде аталған кезең әдебиеті проза, лирика, поэма сынды негізгі жанрлар бойынша сөз болады. Екінші бөлімге бүгінгі заман тілегінен туған әдеби сын, зерттеу мақалалар топталған. Бұлардың дені жекелеген жазушылардың шығармашылық портретін жасаған монографиялы очерк. Кітаптың кіріспесінде ғалым: «Бұл кітап болашақ туындыларға ой түрткі боларлық қызмет атқарса, қалың оқырманның қаптай шығып жатқан әдеби көркем дүниелер хақындағы білмекке құмарлығын өтеуге септесе, – автор еңбегінің еш кетпегені», – дейді.

Біздіңше, автор алдына қойған мақсатына жеткен. Олай дейтініміз, бұл – аталған кезең әдебиеті жөніндегі бас-аяғы жинақы, толыққанды зерттелген тұғыш еңбек. Ғалымның айтуынша XX ғасырда қазақ әдебиеті үш кезеңді басынан өткізсе, соның үшінші кезені – «қазақ халқының тарихындағы ең бақытты дәуірден, маңдайы жарқырап, тәуелсіздік туын желбіретіп, мерейі үстем болған және елімізді демократиялық жолға түсірген 1991 жылдың 16 желтоқсанынан басталады». Кіріспеде осы аталған кезеңдегі қазақ әдебиетінің жай-күйі

қандай болғандығы сол тұстағы мәдени, әдеби шаралармен байланыстырыла сөз болады. Әдеби процесі жанды қозғалыс ретінде таныта білген ғалым бүгінгі әдебиеттің даму үстінде екендігін жан-жақты аша түскен. Кеңестік дәуір тұсында цензура мен партиялық бақылауда болған қазақ әдебиетінің тәуелсіздік тұсында қол жеткізген табысының ұшан-теңіз екендігі де шынайылықпен көрсетілген. Әдебиеттің «ақтандақ» беттерінің зерттеліп, ұлттық әдебиетіміздің тұтас бір кезеңі, дәлірек айтқанда, 20–30-жылдардағы қазақ әдебиеті жаңа есімдермен толыға түскендігі де осы кезеңнің жетістігі екені белгілі.

«Тәуелсіз елдің еркін тынысты прозасы» атты тарауда аталған кезеңдегі қазақ прозасы зерттеу нысанына алынған. Сүйекті жанр болып табылатын романның бүгінгі күйі қандай деген сауалға ғалым нақты шығармаларды талдау арқылы қол жеткізген. Қазақ әдебиетіне еңбегі сіңген көрнекті жазушы Ә.Нұрпейісовтің кеңестік дәуір тұсыннан бастап 25 жылда жазылып біткен «Соңғы парыз» романы бүгінгі қазақ әдебиеттану ғылымынан өз бағасын алған. Олай дейтініміз: «Қазақ әдебиетінің ХХ ғасырдың ақырғы он жылының бетке ұстар туындыларын сөз еткенде, алдымен тілге үйірілетін туынды – жазушы Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» роман-диалогиясы (1999)», – дей келіп ғалым өзінің осы ойын өзіне дейін жазылған еңбектермен дәлелдейді. Қазақ халқының мәдениеті мен әдебиетіне еңбегі сіңген белгілі ғалым академик Зейнолла Қабдолов тағы басқалармен бірге алыс-жақын шетелдік сыншылар мен жазушылардың, Башқұртстанның халық жазушысы Мұстай Кәрімнің, Берлиндік жазушы-публицист Леонгард Кошут тұжырымдарымен өз пікірін ұштастыра білген ғалым ғылымдағы ізденімпаздығын да байқата түскен. Жекелеген шығармаға талдау жасауда сол жөнінде өзіне дейін кімдердің не айтқанын мұқият есте сақтап отыру да ғылым мәдениетін танытар әдіс-тәсіл. Егер жеке өз пікірін ғана білдірсе, ол зерттеуден гөрі жеке адамның монологы болып шығар еді. Ендеше, бүкіл әдеби процесте не болып жатқанын жіті бақылап, оған өз көзқарасын білдіріп отыру да ғылыми зерттеудің құнын арттыра түсері даусыз.

«Лирика» тарауында бүгінгі жырдан сарай салған қазақ ақындарының көркемдік табыстары қазақ лирикасының жетістігі ретінде танылған. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаттары Темірхан Медетбектің «Тағдырлы жылдар жырлары», Иран-Ғайыптың «Қорқыттың көрі», Нұрлан Оразалиннің «Ғасырмен қоштасу», Марфуға Айтқожинаның «Аңсау» атты жыр кітаптары зерттеу нысанына алынған. Т.Медетбек «Тәуелсізбін» атты көлемді өлеңінде кешегі ХХ ғасыр соңындағы қазақ жастарын қынадай қырған Орталыққа деген ащы зарын төгіп, тәуелсіздік кезең лирикасын ұлт мүддесі тұрғысынан сөйлетеді. «...Нұрлан жинағы қам көңіл. Өзіне қояр сауалы көп», – деп түйген ғалым ақын өлеңдерінің астарына үңіліп онымен сыр шертіседі. Ақын қойған сан сауалға жауап іздейді. Мағжандай ақын бабаларымен қайта табысқан тәуелсіз ел ақындарының ата рухына айтары да шексіз. Темірхан Медетбек «Мағжан жыр», Кәкімбек Салықов «Мағжан аға» атты өлеңдерінде ақын ағамен сырласса, ғалымның да Мағжанға ерекше ілтипат жасауы орынды. Бүгінгі қазақ ақындарының бірін-бірі қайталамайтынын аңғарған ғалым: «Мұхтар (Шаханов) өлеңдері капитализмнің қазақ даласында алғашқы қордалануының жүген-құрықсыз кеткен бейбастықтарын, былық-шылықтарын аяусыз әшкерелейді», – десе, «Қабылхан (Күзембаев) ұйыстырған өлең жолдары аруақ шақырып айбынданады, жырау жылғаларына қайта су толтырып ағындатады. Орғытып тоқсан толқытады. Тәуелсіз өмірдің қуатына қуат қосатын оптимизм халық жігерін арттыра түседі деп есептейді. Өзі тарих боп сөйлейді», – деп тұжырымдайды.

«Поэма» тарауында бүгінгі кең құлашты эпикасымен танылып жүрген ақындардың шығармалары негізге алынған. Аталған кезеңде «Ойлан, қазақ», «Желтоқсан», «Өліара», «Аламан», «Мың бір түннен сон», «Тайқазан», «Шу батыр», «Мыс шаһары», «Сарайшық», «Астана», «Жыл басы» дастарын жазған Асқар Егеубайды ғалым «тыңнан жол салғыш дастаншы» деп бағалайды. Мұхтар Шахановтың «Өркениеттің адасуы» атты дастанын тәуелсіздік кезең поэзиясының татымды жемістерінің біріне балаған зерттеуші: «Дастанда басынан аяғына дейін түзілген тұтас сюжет жоқ. Есесіне оның құрама үзінділердің

әрқайсысының шағын сюжеті бар. Сюжет парадокске, күтпеген, шектен тыс оқиғаға құрылады да, тәлімдік, танымдық маңызы бар қорытындымен аяқталады», – деп түйіндей келіп, осы пікірін нақты талдаулармен дәлелдейді.

Ғалым назарын ерекше аударған шығарманың бірі – Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Есенғали Раушановтың «Сарыөзен» поэмасы. «Есенғали поэмасы бүгінгі тәуелсіздігіміздің құны қазақ үшін қандай қымбат екенін тарихи оқиға негізінде көрсеткен. Өзге көп поэмалардан артықтығы – төгіліп тұрған тілінде. Тисе қарғаға, тимесе арбаға деп әйтеуір айтыла салатын дүдәмал тіркес, олақ сөйлем кездеспейді. Әр сөз орнын тауып қаланады. Мүдіріс болса, тілге байланыс емес», – деп жоғары бағаланады. Көріп отырғанымыздай ғалым шығарманың мазмұнын баяндаудан аулақ. Ол өзі тілге тиек еткен туындылардың жетістігі мен кемшілігі неде деген сауалдарға жауап бере отырып, бүгінгі қазақ поэзиясының шыққан биігін бағамдайды.

Екінші бөлімнен көзге оттай басылатын тарау – «Жүсіпбек Аймауытовтың роман айнасы». Олай дейтініміз, Жүсіпбек Аймауытов шығармалары жөнінде академик С.Қирабаевтан кейін не айтуға болады деген ой туары даусыз. Алайда, ғалым жазушының әрбір шығармасына өз тарапынан баға беріп, бұрынғы айтылғандарды қайталамауға тырысқан. Мәселен, «Қартқожаны» – роман хроника, «Ақбілекті» – психологиялық роман» деп бергені ешбір дау туғызбасы анық. Себебі, мұндай ғылыми тұжырым нақты зерттеуден жасалып отыр. Сонымен бірге Ақбілек жөнінде, «Күнікейдің жазығындағы» Күнікей туралы тың пікірлер ұсынған. Осыған қарағанда, қандай шығарма туралы да қанша көп жазылса, оның авторының сан қыры ашыла түседі екен. Ендеше, бір тақырып неғұрлым көп зерттелсе, ұлттық әдебиетіміздің өсуіне соғұрлым септігін тигізеді даусыз.

Қолымыздағы еңбекті оқып шыққан кезде мынадай ой келді. Әдебиеттану ғылымының еңсесін «Әдебиет – ардың ісі» деп көтеріп жүрген ағамыз өмірінің соңғы он-он бес жылын тәуелсіздік дәуір әдебиетін зерттеуге арнады. Ол қандай да бір жаңа шығарма шықса, соған міндетті түрде алғашқылардың бірі болып пікір білдіріп отыруды әдетке айналдырған болатын.

Қаламы жүйрік қаламгер осындай сүбелі зерттеулермен бірге көркем шығармадан да қол үзген жоқ. Әр жылдары жарық көрген «Сұлулыққа іңкәрлік» (1999), «Әттең, дүние...» (2001) атты кітаптарға енген Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Кенен Әзірбаев, Ғабиден Мұстафин, Ғафу Қайырбеков, Кемел Тоқасев, Садықбек Адамбеков, Зейнолла Қабдолов, Шерхан Мұртаза, Өзбекәлі Жәнібеков, Тауман Амандосов, Сапар Байжанов, Камал Смайылов, Сағат Әшімбаев туралы эсселерді оқырман қауымның ыстық ықыласпен қабылдағаны белгілі. Өзімен жақын араласқан замандастарының тек шығармашылығы туралы ғана емес, олардың табиғи болмысы туралы сыр шерткен бұл эсселер қызғылықты тілімен баурайды.

1951-1959 жылдары Шығыс Қазақстан облыстық «Алтай большевигі», кейін «Коммунизм туы» газетінде қызмет істеген қаламгердің алғашқы туындылары да осы газетте жарияланды. Әдебиет майданына елуінші жылдары келген қаламгер алғашында «Тыңға шабуыл», «Үлкен жолда», «Ерекше көктем» тәрізді очерктер жазса, келе-келе ел өміріндегі келеңсіздіктерді арқау еткен «Түймеден түйе», «Айлалы алаяқ», «Тартыста табыскандар» тәрізді фельетондар жазумен шұғылданды. «Коммунизм туы» газетінде жарияланған «Сұрапылда» әңгімесі мен «Шимайқан», «Қотыр торғай» атты сатиралық өлеңі қаламгердің қаламын ұштай түсті.

Облыстық газетте әртүрлі жанрда қаламын ширай түскен ол ендігі кезекте республикалық басылымдарда да бағын сынап көрмек болып, 1959 жылы «Мас молда» атты фелетонын «Қазақ әдебиеті» газетіне жібереді. Газеттің сол кездегі бас редакторы З.Қабдолов замандасының шығармасы туралы былай дейді: «...редакция ұжымы боп «Мас молда» деген сатиралық новеллаға таң-тамаша қалдық... біз үшін Шериаздан Елеуенов деген қаламгер осыдан басталды». Міне, осылайша елуінші жылдардың соңын ала республика көлеміне танылған қаламгер күні бүгінге дейін көркем шығарма жазуды бір сәт те ұмытқан емес.

«Мас молда» былай басталады: «Марқакөлдің Шеңгелді ауылындағы Сапыш шал өлгенде жаназасын шығарғаны үшін алған түйені екі мың сомға сатып, оны кіл Ақмағамбетке жұмсап, біраз ләйліп алған Зүрихан молда енді садақа қаржыны тауысып алып, қолдан

ашытқан сыраға телміріп, үйінде жападан-жалғыз кіржиіп отыр». Сөйлемді алғаш оқығанда үлкен әріппен жазылған Ақмағамбетті кісі есімі деп қабылдауыңыз күмән туғызбайды. Алайда «басы зырк-зырк етіп, жас сыраны тыжырына ұрттап» отырған молданың сыйқын көргенде оқырманның өзі де тыжырына қалары даусыз.

Осылайша жазушы ХХ ғасырдың екінші жартысындағы «Аңқау елге арамза молда» болып жүрген екіжүзділердің бетін айызынды қандыра тілгілейді. Ғасыр басындағы әдебиеттен үлкен орын алған арамзалардың кеңестік дәуір тұсында да Коммунистік партиядан қорықпай қулығын асырып, бір басып, екі асап жүргеніне таң қалсаң, бұл – әрине жазушының өмірдің көлеңкелі жақтарын шынайы қалпында бейнелеген шеберлік қыры. Жазушының осындай шеберлікпен жазылған алғашқы шығармалары қатарында бір топ эсселері мен әңгімелерін атау ләзім. «Әке сыны», «Тұңғыш», «Тасыр», «Мүһмин атай», «Мұратжанның қазақшасы», «Базарлық» әңгімелерінің барлығы да өмірден алынған шынайылығымен баурайды. Осы әңгімелердің ішінен «Тұңғыш» әңгімесін ерекше атауға болады. Жазушы көпшілік мән бере бермейтін ұсақ-түйектердің өмірде үлкен мәні бар екенін ерлі-зайыпты Қойшыбек пен Бәну тірлігі арқылы шынайы бейнелеген. Аспан айналып жерге түскен шілденің аптап ыстығында өкпесі өшіп дүкеннен екі сөмкені арқалап келе жатқан Бәну – қайда жүрсе де үйдегілердің ауыз суын ойлай жүретін әйелдер қауымының жиынтық бейнесі болса, көмектесудің орнына ініне тығылған суырдай үйіне зып беретін Қойшыбектің қылығын неге жоруға болады. Жазушы отызды еңсере бастаған Қойшыбектің шаруаға қырсыздығы арқылы еркектер қауымының табиғи болмысына, өздеріне ғана тән ерекшелігіне жан бітірген.

Жазушы Бәнудың: «–Неменеге қарайсың? Үш баланы тудым, бір баланы – тұңғышты асырап алдым. Сені тұңғыш бала демей, не дейін? Қырқынан шықпаған нәрестедей күтім тілейсің. Апыр-ау, менсіз қалай өмір сүргенсің? Таңым бар. Бірақ онда шешен байғұс болды-ау. Бір әйелден бір әйел асыраған екен-ау. Ер жұртының бәрі дәп сендей болса, әйелсіз үш күн өмір сүре алмай қырылар еді шетінен?», – деген сөзіне үлкен әлеуметтік жүк арта білген. Қойшыбек – әйелі болмаса дәрменсіз болып қалатын еркектердің жиынтық бейнесі.

Осындай шағын жанрлармен бірге кең құлашты эпикалық шығармалар да жазды. Олардың қатарында «Әттең, дүние» романы мен «Қайдасың, сол күндер» роман-эссесін, «Мұхамеджан – Мархума» хикаясын ерекше атаған ләзім. Хикаяға әдебиеттанушы-ғалым, академик Мұхамеджан Қаратаев пен Мархума анамыздың басынан өткерген өмір соқпақтары негіз болған. Бір отбасы басынан өткен ауыр күндер қазақ халқының өткен тарихынан сыр шертіп тұр.

2000 жылы жазылған «Әттең, дүние...» романы – оның көркем шығармадан қол үзбегендігінің айғағы. Роман бейбіт өмір тұсында шипажайда демалып жатқан Можекеңнің шырт ұйқыдан шошып оянуымен басталады. Егер сонау бір сұрапыл жылдар болса, мұндай детальға көңіл аудармауға болады. Алайда, ел аман, жұрт тынышта «әскер қатарынан босап, отставкаға шыққанына жарты ғасыр болған қарт полковниктің мазасын алып мезі еткен бұл не пәле? Бұнда не сыр бар?» деген сұрақ қасындағы серігі Омарбектің мазасын алады. Осылайша екі кейіпкердің диалогынан басталған роман лирикалық шегініспен өрбиді.

Можан бейнесі әңгімелеу үстінде толығып отырады. Можанның оң жақ санынан жараланып алғаш рет госпитальда жатқан кезіндегі армян жігіті екеуінің арасындағы оқиға оның табиғатын ашуға мол септігін тигізген. Жағдайын сұрай келген Машаға «Пошла ты на...», – деп кружка лақтыратын армян жігіті мен оған араша түсу үшін төсек астындағы утқасын лақтыратын қазақ жігітінің қақтығысы арқылы олардың табиғи жаратылысы ашыла түскен. Осы көріністің өзі-ақ қазақ халқының қыз балаға ерекше құрмет жасайтыны, оны өз еліне кеткенше қонақ ретінде сыйлайтыны жөнінде хабар береді. Себебі, Можан сондай ортада өскен жігіт. Осы арада жазушы армян халқы мен қазақ халқының қыз балаға деген атадан-балаға мирас болып келе жатқан ұлттық қасиеттерін көрсетуге тырысқан. Осылайша бас кейіпкердің өмір, адам жөніндегі түсінігі мен көзқарасы оның бейнесін толықтыруға қызмет етеді. Бұл қасиет кейінгі уақытта Можанның Инганы алақанға сала аялауымен толығып отырады.

Майдан шебіндегі жасаған ерлігін бейнелейтін Мұқанның әңгімесі де оның батырлығына, Отанға адалдығына мысал бола алады. Ал, туған жер, қазақ елінің тарихы, салт-дәстүрі, сөз өнері (жыр-дастандары, мақал-мәтелдері, көркем әдебиеті) туралы әңгімелері оның елі мен жеріне деген шынайы сүйіспеншілігін толықтыруға қызмет етеді.

Можан мен Инга арасындағы махаббат – Мижанның өзі көп айтатын бір-біріне қосыла алмай махаббаттың құрбаны болған Қозы мен Баян, Қызжібек пен Төлеген сынды ғашықтардың сұрапыл соғыстан кейінгі жылдардағы жалғасы. Адам баласы не нәрсеге де тыйым салған сайын құмарта түсіп білгісі, көргісі, дәмін татқысы келіп тұратын әдеті ғой. Кенес одағы жауынгерлері мен Германия елінің жастарына қосылуға болмайтыны жөнінде мемлекет тарапынан тыйым салынғанмен, жүрек шіркінге ешқандай әмірдің жүрмейтінін Петр мен Эмма, Можан мен Инга арасындағы үлкен махаббат сезімі растай түскен. Автор махаббаттың ұлт талғамайтынын қазақ жігітінің неміс қызына құлай ғашық болуымен ашуға тырысқан. Араға жарты ғасыр уақыт салса да жүрек шіркіннің аһ ұрып сол бір сәтті толассыз аңсауы, жыл өткен сайын арта түсуі – махаббаттың жарасын уақыттың да емдей алмайтындығына мысал.

Қазақтың әрбір ырымға ерекше мән беретінін Мижанның аяғы ауыр Инганың сүрініп қалуын жаман ырымға жоруынан байқауға болады. Елде көрген түс те сол тұстағы Инганың жайынан хабар берер тәсіл. Олай болса, автор түсті де белгілі бір мақсатпен пайдалана білген. Түс адам ойының ұйқыдағы бейсаналы көрінісі болатын болса, байғыздың елу жылдан аса Мижанға маза бермеуі сол бір қарғыс атқыр Бухенвальд концлагерінің қақпасына тормен бірге құйып жазылған «Jedem das Seine» («Каждому – свое»), «Пешенеңе не жазылса, соны көресің») деген мәтел мен соның ішіндегі «Қаншама жұтса да әкел-әкелдің астына алатын қомағай апан ауыз сегіз пеш – сегіз айдаһар, сегіз тажалдың» 1945 жылдың 11 сәуіріне дейін күндіз-түні бір толастамай будақтауына себеп болған тағдыр иелерінің жан түршіктірер жазасы. Гете мен Шиллердің қасиетті қаласындағы әсем ғимараттарды көрмек болған қос ғашықтың түбіне жеткен де сол Бухенвальд концлагері. Бухенвальдтің тор қақпасына құйылған темір сөзді автор Данте Алигьеридің «Құдіретті комедиясындағы» «Бұл табалдырықтан аттаған, үміт атаулыдан күдерін үзсін» («Оставьте всякую надежду, входящий сюда») деген тамұқ маңдайшасындағы сөзбен салыстыру арқылы әлем әдебиетінен де хабар береді.

Германия жерінде өтіп жатқан орталық оқиғаның төңірегінде жүретін келесі кейіпкерлер – Мұқан мен Қизат. Автор Можан, Мұқан, Қизат үшеуінің бейнесі арқылы қазақтың үш жүзге бөлініп басы бірікпейтінін көрсетуге тырысқан. Елден шалғайда жүрген үш жігіттің басы бір жерге сыймауы ащы болса да шындық. Оны олардың өмір жайындағы таным-түсініктерінің әркелкі болуынан деп пайымдауға болады.

Финал – Инганың қайтыс болуы.

Романның прологы «Жүректе адал сезім сақтау – зор бақыт! Осындай махаббат иесі бақытсыз болса да бақытты!» дегенді ұғындырады. Себебі, Можан – өзін бақытсыз санағанмен, махаббат атты үлкен сезімді ғұмырына азық еткен бақытты жан. «Көзінен сорасы аққан теңіз тасбақасының суретін» өз суретінің орнына беруі арқылы автор Можан мен теңіз тасбақасының ұқсас тағдырын салыстыруда үлкен жетістікке жеткен. Балаларын тірі жетім етіп қалдыратынына жылайтын тасбақа секілді Можан қарт енесінің қызының «көлденеңнен тапқан көрдемшесін» ізім-ғайым жоғалтқанын ешқашан ұмытпақ емес. Себебі, ол – Мижаннан туған тірі жетім. Олай болса, баласының не тірі, не өлі екенін білмейтін Мижанның да күйі теңіз тасбақасына өте ұқсас екендігін автор осындай салыстыру арқылы ұтымды жеткізген.

Жазушының «Үмбет қасқа» атты деректі новелласын бүгінгі ұлттық әдебиеттің жаңа табысы деп айтуға болады. Оған бірінші себеп – тақырып сонылығы болса, келесісі – деректілік сипаты. Автор Дәу кара бейнесі арқылы ешқашан, ешкімге қиянат жасамау керектігін ескертіп, Алланың құрығы ұзын екенін есімізге салады. Шерияздан Рүстемұлының «Үмбет қасқа» атты деректі новелласын бүгінгі ұлттық әдебиеттің жаңа табысы деп айтуға болады. Оған бірнеше себеп те бар.

Новелладан бірінші көзге түсетін – тақырып сонылығы. «Дін – апиын» деп ұрандаған

Шығармада кейіпкер түсі көркемдік қызмет атқарған. Оны автор болашақта болатын оқиғадан хабар беру үшін пайдаланғаны анық. Бапкер Сүйеу сейіс атты бәйгеге қосар алдында досы Үмбетті түсінде көреді. Ол ештеңе айтпаса да қолымен нұсқап бұларға жол сілтейді. Міне, осы арқылы автор екі дүние арасында тылсым күштің болатындығына көңіл аударады.

«Аруақ атқан оңбайды» деген халық даналығын Дәу қара өмірінен көруге негіз бар. Алты алашқа аты жайылған Құлагерді мертіктірген Батыраш тұқымының тек қайғы-қасірет арқалап, азып-тозып кеткені тәрізді. Дәу қара да перзент сүйе алмай қу бас атанып кетеді. Міне, осыған қарап отырып, жүйріктердің де пірі болатындығын мойындауға болады. Олар адам болмағанмен, Алла Тағаланың ерекше сүйіп жаратқан жануарлары. Ендеше, Алланың нұры жауған жандарға (жануарларға) қолдан қасастық жасағандар өздері қазған орға түсетіні рас. Дәу қара бейнесі арқылы автор ешқашан, ешкімге қиянат жасамау керектігін ескертеді. Авторлық ұстанымнан елге жасаған жақсылығын да, жамандығын да алдыға келеді дегенді байқауға негіз бар. Ол жөнінде атам қазақ «Адамнан қайтпаса, Алладан қайтады» деп жатады. Осы оқиға арқылы автор Алланың құрығы ұзын екенін шынайы суреттей білген.

Қаламгер «Аруақ! Аруақ!» деп айқайға басқан бәйге баланы өмір бойы Үмбеттің аруағы қолдап жүргенін оның ғұмырының жарқын беттеріне сыйғызса, « – Қалқам-ай, атқа шабуынды ағаңнан өзім қолқалап сұрап алып едім, обалыңа қала жаздадым-ау... Құдай сақтады, әйтеуір. Рақмет, таудай жігіт бол, айналып кетейін, мың жаса!» – деген Үмбет жесірінің батасы «Батамен ел көгерер» деген халық даналығын растай түскен.

Шығармадан көзге түсетін үлкен тәрбиелік мәні бар келесі мәселе – бала тәрбиесі. Қазақ халқында тұңғыш баласын өз ата-аналарының баласы ретінде үлкен кісілердің бауырына салып, туған әке-шешесі онымен аға-жеңгесі ретінде қарым-қатынас жасайтын дәстүр қалыптасқан. Мұның негізгі мақсаты баланың еркін өсуіне алып келеді. Кемпір мен шалды арқа тұтқан бала батыл болып өседі. Олардың барлығы да ақылы бар тентек болатынын көріп те жүрміз (тентек дегенде бұзақы емес, қайтпас, қайсар, өжет деген мағынада – Г.Орда). Өзіндік айтары бар, өз көздегеніне жетпей қоймайтын баладан болашақта үлкен жауапкершілікті сезінетін азамат өседі. Және бір көңіл аударатын нәрсе кемпір-шалдың тәрбиесін көрген балалар ешқашан өрескел әрекетке бармайды. Себебі, аузында Алласы, қолында Құраны бар қариялар біреудің ала жібін аттамау, ешқашан өтірік айтпау керектігін өз істерімен көрсетіп, баланың санасына сіңіріп отырады. Қазақ қашан да баласын «Біреудің ала жібін аттама», «Бас кеспес болса да тіл кеспек жоқ», «Ешқашан өтірік айтушы болма», т.б. сынды ұлағатты сөздер арқылы имандылықпен тәрбиелеуге аса мән берген. Сондықтан да кемпір-шалдың бауырында өскен балалар үлкен жетістіктерге жетіп, биіктерді бағындырып жатады. Бала тәрбиесіне қатысты авторлық ұстанымнан осыны байқауға болады. Себебі, автордың өзі де кемпір-шалдың қолында өсіп, өз балаларын да ата-анасының бауырына сала білген жан. Оны «Сұлулыққа інкәрлік» (Толғау-эссе, хикая, әңгіме, очерк, пьесалар, әдеби сын-зерттеулер) кітабындағы «Бұл кітабымды бауырында өскен батагәй әжем Зейнеп Дүйсекқызы Шөдік келінінің аялы рухына арнаймын» деген сөзінен байқауға болады. Әже бауырында өскендіктен, өз қызын да анасының бауырына сала білгендіктен қызы Гүлнар күні бүгінге дейін әкесін Ағабай деп атайды. Ендеше, автордың өз басынан өткерген осындай жайлар оқырманды шынайылығымен баурап отырады.

Новелланың көтерген жүгі өте ауыр. Олай дейтініміз, мұнда бүгінгі намазхандардың (иманды жандардың) қайдан шыққандығы туралы үлкен келелі мәселе қозғалады. Қазақ әдебиетіне исламыңенуі туралы сөз еткенде біздің ойымызға бірінші кезекте Ы.Алтынсариннің «Мұсылманшыллықтың тұтқасы» мен Шәкәрім Құдайбердіұлының «Мұсылмандық шарты» еске оралады. Ислам діні келгеннен бері жазылған түркі тектес халықтардың әдебиетінен үлкен орын алған осы дәстүрге кенестік дәуір тұсында балта шабылса, сөз болып отырған шығарма сан ғасырларда қалыптасқан дәстүрдің тәуелсіздік тұсында қайта жалғасын тапқандығын көрсетеді.

Кез келген көркем шығарманың мақсаты оқырманға ой салу болса, автор бұл мақсатына

паты. Бір арнаға құятын екеудің пікір алмасуы өмірдің биік мәнді жол ашады. Ауыл үшін... таң емес немесе ат бәйгесін суреттейтін терең қойнауындағы ізгілік, әділдік, сенім секілді адами қасиеттерді тар киесі жолындағы кейіпкерлер арасындағы қақтығыстан автордың і. Жауыздың жазалануы – қазіргі әдебиеттің өткір проблемаларының бірі новелланың мәңгілік тақырыпты көтеріп тұрғаны анық.

2002 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінде жарияланған «Шырғаланда» к шығармалары қатарында аталғаны оның көркем туындыларының бүгінгі нын анықтап тұрғаны анық.

ығармаларымен өзінің бір қырын танытқан жазушы драматургия жанрында «Т қоюдың әлегі», «Емтихан» пьесаларын жазды.

ан бермен қарай «Қазығұрт» баспасынан көп томдық шығармалар жинағы ымыздағы көп томдық жөнінде автор былай дейді: «Көп томдықтың негізгі іздік кезеңіндегі ізденістер. Бетбұрыс аталатын дәуірден бастап мен бірыңғай іналыстым. Жарияланған жиырма шақты кітабымның тек үшеуі ғана кеңес әріпті». Осы сөзге сүйенетін болсақ, қаламгердің негізгі зерттеулері тәуелсіздік анын байқауға болады. Оның қолымызға тиген 6 томын парақтап отырып біраз қ. Енді сол сырларымызбен бөлісіп көрелік.

здағы көп томдық 1929 жылы Шығыс Қазақстан облысының Аршалы ауданында і Шериаздан Рүстемұлының саналы ғұмырын қазақ халқының мәдениеті мен нағанына көзімізді жеткізеді. Киров атындағы Қазақ университетінің (қазіргі урналистика факультетін үздік тамамдаған ол туған өлкесіне барып, өзі сүйген а құлшына кірісті. Әдебиетке журналшы болып келген қаламгердің қаламының ан әдебиеттің әр саласында қызмет етуге жол ашты. Облыстық газетте қаламын рналшы араға сегіз жылдай уақыт салып өзі білім алған қара шаңыраққа келіп а айналысты. Ол кезде ғылыммен айналысқысы келетін талапкерлердің Кеңестер астанасы Мәскеуге барып білімін толықтыратыны белгілі. Осылайша ол да өз ры тәрізді Мәскеудегі Қоғамдық ғылымдар академиясына барып үш жыл оқыды, білігін шыңдады.

ымның Мемлекеттік сыйлық алған «Мағжан» атты монографиясы көп томдықтың ымының мазмұнын құрайды. Беташар ретінде берілген бұл еңбек – ғалым зерттеулерінің жілігі татыры. Мұнда репрессия құрбаны болған Мағжан Жұмабаевтың өмірі мен шылығы тұтас зерттелді. Бұл – 1990 жылдардағы қазақ әдебиеттану ғылымына н сүбелі еңбек. Монографияның алғы сөзінде автор: «Әдебиетіміздің үлкен тұлғасы, ыңына иықтаса орналасқан сеңгірі, сыршыл өлең жырдың бәйге бермес шабандозы н Жұмабаев ұзақ жылдардан соң алды кең, тынысы еркін, адамгершілігі мол бетбұрыс ының есігін айқара ашып, ортамызға қайта оралды», – дей келіп, Мағжан қазақ әдебиетінің йіне сәлем беріп кіріп келгенде оған төргі орындардың бірін босатуға тура келгенін ы. Араға біраз жыл салып барып ұлттық әдебиет жаңа есіммен толықты. Екі бөлімнен

жеткен. Олай дейтіміз новелланың алғашқы жолдарын оқып отырғанның өзінде әртүрлі ой мазалайды. Соның бірі – қазақ халқының ғана бойына дарыған ұлттық ерекшелік. Ол – «Айына көрмесе ағайын жат, жылына көрмесе жекжат жат» дейтін халқымыздың бауырмалдығын көрсететін мысал. Оны бас кейіпкердің кіндік қаны тамған жерге «ат ізін суытпай» барып тұруынан көруге болады. Той-томалаққа бармаса да ағайын мен жекжаттың өлім-жітіміне міндетті түрде барып тұратын қазақ баласына осы тәрбие қайдан келді деген сауал туады. Автор осындай сауалдарға жауап бере білген. «– Қазақта Құдайын ұмытты деген сөз бар. Ал, Хак тағала – жүректе. Ар-инабат ше? Оны да жүрегіңмен сезесің» деген автордың философиялық тұжырымы қазақ халқының жүрегінен орын алған үлкен де ұлы сезімді ұзақ билік жүргізген коммунистік идеологияның санамыздан өшіре алмағандығын танытады.

Автор мен кейіпкердің кездесуі олардың арасындағы тең диалогы – осы деректі новелланың өзекті сипаты. Бір арнаға құятын екеудің пікір алмасуы өмірдің биік мәнді мағынасын түсінуге жол ашады. Ауыл үшін... таң емес немесе ат бәйгесін суреттейтін картинадан өмірдің терең қойнауындағы ізгілік, әділдік, сенім секілді адами қасиеттерді ашады. Жүйрік тұлпар киесі жолындағы кейіпкерлер арасындағы қақтығыстан автордың біліктілігі байқалады. Жауыздың жазалануы – қазіргі әдебиеттің өткір проблемаларының бірі екенін ескерсек, бұл новелланың мәңгілік тақырыпты көтеріп тұрғаны анық.

Жазушының 2002 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінде жарияланған «Шырғалаңда» эссесі жылдың үздік шығармалары қатарында аталғаны оның көркем туындыларының бүгінгі таңдағы алатын орнын анықтап тұрғаны анық.

Прозалық шығармаларымен өзінің бір қырын танытқан жазушы драматургия жанрында да бағын сынап «Ат қоюдың әлегі», «Емтихан» пьесаларын жазды.

2008 жылдан бермен қарай «Қазығұрт» баспасынан көп томдық шығармалар жинағы шығып келеді. Қолымыздағы көп томдық жөнінде автор былай дейді: «Көп томдықтың негізгі мазмұны – тәуелсіздік кезеңіндегі ізденістер. Бетбұрыс аталатын дәуірден бастап мен бірыңғай жазу-сызумен айналыстым. Жарияланған жиырма шақты кітабымның тек үшеуі ғана кеңес кезінде жарық көріпті». Осы сөзге сүйенетін болсақ, қаламгердің негізгі зерттеулері тәуелсіздік тұсында жазылғанын байқауға болады. Оның қолымызға тиген 6 томын парақтап отырып біраз сырға қанықтық. Енді сол сырларымызбен бөлісіп көрелік.

Қолымыздағы көп томдық 1929 жылы Шығыс Қазақстан облысының Аршалы ауданында дүниеге келген Шериаздан Рүстемұлының саналы ғұмырын қазақ халқының мәдениеті мен әдебиетіне арнағанына көзімізді жеткізеді. Киров атындағы Қазақ университетінің (қазіргі әл-Фараби) журналистика факультетін үздік тамамдаған ол туған өлкесіне барып, өзі сүйген мамандығына құлшына кірісті. Әдебиетке журналшы болып келген қаламгердің қаламының жүйріктігі оған әдебиеттің әр саласында қызмет етуге жол ашты. Облыстық газетте қаламын ұштаған журналшы араға сегіз жылдай уақыт салып өзі білім алған қара шаңыраққа келіп ұстаздықпен айналысты. Ол кезде ғылыммен айналысқысы келетін талапкерлердің Кеңестер одағының астанасы Мәскеуге барып білімін толықтыратыны белгілі. Осылайша ол да өз замандастары тәрізді Мәскеудегі Қоғамдық ғылымдар академиясына барып үш жыл оқыды, білімі мен білігін шыңдады.

Ғалымның Мемлекеттік сыйлық алған «Мағжан» атты монографиясы көп томдықтың бірінші томының мазмұнын құрайды. Беташар ретінде берілген бұлеңбек – ғалым зерттеулерінің ішіндегі жілігі татыры. Мұнда репрессия құрбаны болған Мағжан Жұмабаевтың өмірі мен шығармашылығы тұтас зерттелді. Бұл – 1990 жылдардағы қазақ әдебиеттану ғылымына қосылған сүбелі еңбек. Монографияның алғы сөзінде автор: «Әдебиетіміздің үлкен тұлғасы, Абай шыңына иықтаса орналасқан сенгірі, сыршыл өлең жырдың бәйге бермес шабандозы Мағжан Жұмабаев ұзақ жылдардан соң алды кен, тынысы еркін, адамгершілігі мол бетбұрыс заманының есігін айқара ашып, ортамызға қайта оралды», – дей келіп, Мағжан қазақ әдебиетінің боз үйіне сәлем беріп кіріп келгенде оған төргі орындардың бірін босатуға тура келгенін айтады. Араға біраз жыл салып барып ұлттық әдебиет жаңа есіммен толықты. Екі бөлімнен

тұратын монографияның «Өмір өткелдері» атты бірінші бөліміне ақынның сан соқпақты ауыр да қасіретті өмір жолы негіз болса, «Сағындырған сұлу жыр» бөлімінде ақынның қазақ поэзиясына қосқан жаңалығы сарапталған.

Қаламгердің жазушылық қырын ашатын көркем шығармалары екінші томға топтастырылыпты. Автор ірілі-ұсақты көркем дүниелері бір кітапқа сыймағандықтан олардың бірді-екілерін келесі томдарда беріп отыруды жөн санаған.

Кейінгі томдардың барлығы дерлік ғалымның зерттеушілігін танытатын еңбектер. Сондықтан да оларда хронологиялық тәртіп сақталған. Келесі томға ғалымның «Казахский роман и современность» (1968), «Замандас парасаты» (1977) атты зерттеу еңбектері енген. «Қазақ романы және қазіргі заман» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғағанын есімізге түсіретін болсақ, бұл – ғалымның алғашы монографиясы екенін байқауға негіз бар.

Төртінші томның мазмұнын «Фольклордан роман-эпопеяға дейін» монографиясы мен «Айлалы алаяқ», «Миллиард қалай жырланды?», «Қымыздықпен жазды алды...», «Талмас канат», «Боташевтің ботқасы», «Дүниеқор дүмшелер» тәрізді тырнақалды очерк, рецензия, фельетондары құрайды. Қазақ романын тыңғылықты зерттеуге ден қойған ғалым «Қазақ романының идеялық-көркемдік ерекшеліктері» деген тақырыпта докторлық диссертация қоғады. Бұл зерттеуінде қазақ әдебиетінің бүгінгі жеткен биігін тақыр жерден пайда болмағандығымен дәлелдеп, мифтер мен аңыз-ертегілерден бастап тарата зерттеу арқылы ұлттық әдебиеттің қалыптасу, өсу, көркею, даму белестерін тығыз байланыста қарастырды.

Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаевтардың өмірі мен шығармашылығы туралы зерттеулері «Жаңа жолдан» («С новой стоки») атты еңбегіне енгені белгілі. Сондықтан да 5-томға ғалымның аталған зерттеулері мен сыни мақалалары енген.

«Әдебиет жән ұлт тағдыры» атты еңбегіне енген зерттеулері мен сыни мақалалары алтыншы томның мазмұнын құрап тұр. Кітаптың алғы сөзінде:

«Әдебиет және ұлт тағдыр...

Бұл тақырыптың нағыз атасы, шын мәнісінде, – бұрын болжауға да батыл бармас жаңа тірлік – Қазақстан тәуелсіздігі», – дейді автор.

Сөйтіп ол Абайдан басталған қазақ әдебиетін тәуелсіздік тұғырынан жаңаша бағамдайды. «Хакім мен ақын» деген зерттеуінде: «Әр әдебиеттің айырықша жұлдызы жанатын кезеңі болады. Орыс әдебиетінде Рушкін мен Лермонтов туғызатын алтын ғасыр іспетті. Қазақ әдебиетінің сондай алтын ғасыры Абай мен Мағжаннан бас алады», – дей келіп, ұлттық әдебиеттің алтын ғасырын тілге тиек етеді.

Ғалым А.Құнанбаев, Ж.Жабаев, М.Жұмабаев, Ғ.Мүсірепов, Ғ.Мұстафин, Ә.Шәріпов, Ә.Нұрпейісов, Ә.Нұршайықов, Қ.Жұмаділов тәрізді ақын-жазушылардың шығармалары арқылы әдебиеттің аяқ алысын бағамдаса, әдебиеттанушы-ғалым С.Қирабаев туралы мақаласы әдеби сын мен ұлттық әдебиеттанудың өткені мен бүгіннен сыр шертеді. Автор әр дәуір әдебиетін зерттей келе әдебиеттің ұлтпен бірге жасайтынын нақты мысалдармен дәлелдейді.

Қолымыздағы кітаптарды қарап шыққанда көп томдықтың алты томына қаламгердің 1960–1990 жылдары жазған дүниелері енгеніне көзіміз жетті. Оның кейінгі жылдары таза зерттеумен айналысып жүргенін ескеретін болсақ, бұл жылдардың туындылары алдағы томдардың еншісіне тимек. Соңғы оншақты жылдың ішінде жарық көрген «Сұлулыққа інкәрлік», «Ғасырмен сырласу», «Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде», «Тәуелсіздік биігінен», т.б. зерттеулері – қазақ әдебиетінің әр дәуірі мен тәуелсіздік кезеңінен мол мағлұмат беретін еңбектер.

Сонымен бірге ғалым Дулат пен Махамбет поэзиясына да бүгінгі күн тұрғысынан баға берсе, Қ.Сәтбаев, М.Әуезов, С.Мұқанов, К.Әзірбаев, С.Адамбеков, Т.Амандосов, К.Тоқаев, Ө.Жәнібеков, З.Қабдолов, Ш.Мұртаза, Сапар Байжан, Ә.Қалмырзаев, К.Смайылов, С.Әшімбаев, Т.Нұрмағамбетов, А.Егеубаев туралы эсселері мен естеліктері, зерттеулері мен мақалалары қаламгерлердің шығармашылығы мен сол тұстағы қоғам өмірінен хабар береді.

Ол – 2004–2008 жылдары «Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарық

көрген 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты академиялық еңбектің 8–10 томдарда бірнеше зерттеулерін ұсынды. Олардың қатарында «Ғабидан Мұстафин», «Әбділда Тәжібаев», «Ілияс Есенберлин», «Тахауи Ахтанов», «Әбдіжәміл Нұрпейісов» тараулары мен 1960–1980 жылдардағы заманауи тақырыптағы қазақ романын «Осы заманғы роман» деп зерттесе, тәуелсіздік тұсындағы әдебиетті зерттеген 10-томына басшылық етті.

Қазіргі қазақ романын тұрақты зерттеп жүрген екі адам болса бірі, біреу болса соның өзі – Шериаздан Рүстемұлы екендігі әмбеге аян. Ол сиясы кеппеген том-том романдарды оқудан әсте жалыққан емес. Оның тәуелсіздік тұсында жарық көрген Б.Жандарбековтың «Сақи», Қ.Жұмаділовтің «Дарабоз», Қ.Исабаевтың «Шоң би», Р.Токтаровтың «Абайдың жұмбағы», Б.Қыдырбекұлының «Алатау», Ж.Ахмадидың «Дүрбелең», «Шырғалаң», Х.Әдібаевтың «Отырар ойраны», С.Сматаевтың «Елім-ай», Ұ.Доспанбетовтың «Қызыл жолбарыс», «Абылайдың ақ туы», Қ.Мұханбетқалиұлының «Тар кезең» тәрізді тарихи романдарына алғашқылардың бірі болып пікір білдіруі – әдебиеттану ғылымындағы жүйріктігінің айғағы. Бұл еңбектеріне қарап, бір кезде Мағжанға қарата айтқан «сыршыл өлең сөздің бәйге бермес шабандозы» деген аталы сөзін ғалымның өзіне қарата «әдеби сынның бәйге бермес шабандозы» деп айтуға әбден болады.

Бұлайтып отырғандарымыздың қатарында кейіпкеріміздің педагогтығы мен мемлекеттік қызметтері, кітаптану ғылымының негізін қалағаны туралы айтылмағанын ескеретін болсақ, оқырман қауым олардың өз алдына жеке әңгімеге арқау болатынын жадында ұстағаны жөн. «Жігітке жеті өнер де аз» деген халық даналығын жадында ұстаған Шериаздан Рүстемұлы – «Сегіз қырлы, бір сырлы» дарын екенін күнбе-күн дәлелдеп жүрген тума талант.

Қорыта айтқанда, қолымыздағы көп томдық шығармалар жинағына Ш.Елеукуновтің жазғандарының төрттен бірі ғана енгеніне көзіміз жетті. Сондықтан алдағы уақытта ғалым қаламынан туған еңбектердің осы қатарды толықтыруына тілектеспіз. Сырға толы, мазмұны терең көп томдық шығармалар жинағы – Ш.Рүстемұлының ғана емес, көркейген қазақ әдебиеті мен қазіргі ұлттық әдебиеттану ғылымының сүбелі олжасы болмақ.

Галия ИБРАЕВА,

профессор факультета Журналистики

КазНУ им аль-Фараби,

доктор политических наук

ЛИТЕРАТУРНЫЙ МИКРОКОСМ ШЕРИАЗДАНА ЕЛЕУКЕНОВА

Личность и творчество Шериаздана Елеукунова до сих пор не получили должной оценки как в научно-теоретическом, так и в политическом аспекте.

Он творил на стыке двух эпох, объединяя в себе национально-этические и философско-нравственные ценности, которые сыграли важную роль в духовном становлении казахского общества после обретения независимости.

Как государственный деятель, своего рода «министр печати и издательского дела», Ш.Елеукунов был хорошо знаком с издательско-литературным процессом на всех его этапах – от редактирования рукописей до выпуска книг в типографии.

Как ученый, он обладал универсальными знаниями в области книжного дела, что способствовало возрождению истории казахской литературы, созданию теоретических основ издательского искусства. Его уникальность заключалась в глубоком понимании казахской культуры, народных традиций, нравственных и философских ценностей казахской литературы, которую долгое время запрещали по историческим причинам.

Ш.Елеукунов, как политик и публицист, ощущал личную ответственность за то, чтобы с первых дней независимости Казахстана открывать обществу феноменальные работы

Мазмұны:

Жансейіт ТҮЙМЕБАЕВ. Қаламгер. Ғалым. Баспагер	3
---	---

I бөлім

Қаламға серт берген қайраткер

Уәлихан Қалижан. Қайраткер жолы.....	6
Серікқазы Қорабай. Қайраткер қаламгер.....	8
Ұзақбай Доспанбетов. Тар қауызға сыймайтын талант.....	11
Макпал Аргынбаева. Хранитель культурного наследия.....	14

II бөлім

Ғалым. Ұстаз. Кітап ісінің білгірі

Марал Ысқақбай . Қыры мол ірі тұлға.....	20
Бауыржан Жақып. Асқар таудай ағамыз.....	31
Нұрдәулет Ақыш. Интенационалдық махаббат психологиясы.....	50
Светлана Ананьева. Книга – фундамент духовной культуры.....	53
Гүлжаһан Орда. Шерияздан Елеукеновтің зерттеулері мен әдеби шығармалары туралы.....	60
Галия Ибраева. Литературный микрокосм Шерияздана Елеукенова.....	71
Айзат Рақыш. Ұстазымның ұмытылмас ұлағаты.....	72
Ермахан Шайхы, Алтынай Сейткен. Елеукеновтің еңбегі ерен.....	75

III бөлім

Қазіргі кітаптану, медиадизайн мәселелері

Темірғали Көпбаев. Кітаптану саласындағы заманауи тенденциялар.....	80
Аязби Ақбергенұлы. Жаңа тұрпатты дизайнер мамандарын қалыптастырудың өзекті мәселелері.....	83
Назкен Жансерікова. Цифрлық ұрпақтың бейнеконтентті тұтынуы: өзгерістер үрдісі мен болашағы.....	89
Айнаш Наурызбаева. Коммуникативті дизайнның құрылымы және ерекшеліктері.....	92
Айгүл Рамазан, Ақбота Аяпбергенова. Кітап тарату жүйесіндегі кітап көрмелері мен жәрмеңкелерінің маңызы.....	97
Сансызбай Мадиев, Жансая Тілеухан. Жарнамалық полиграфия көмегімен отандық өнімдерді брендтеу.....	101
Алма Курманбаева, Аружан Ербатырова. Қазақстандағы медиа-конвергенция үдерісінің ерекшеліктері.....	105
Сансызбай Мадиев, Ажар Баймұханова. Қазіргі замандағы кітап графикасы: эстетика мен ақпараттың қайталанбас үйлесімі.....	108
Сансызбай Мадиев, Аяжан Бектұрған. Заманауи дизайн тұжырымдамасы: компьютерлік һәм көрнекі графикалық дизайнның салыстыру.....	112
Диана Мұхитқызы. Қазақ кітабының эволюциясы: көне қазақ кітаптарындағы иллюстрация (каллиграфия) өнері.....	125
Сансызбай Мадиев, Жігер Джумахметов. Графикалық дизайн және бренд: цифрлық өзгерістер дәуірі.....	136